

D. Mezey Alice–Kertész Róbert

Páncélos vitéz síremlékének töredéke Szolnokról (1500 körül)¹

D. Mezey Alice, művészettörténész

Kutatási területei:

műemlékvédelem, épületkutatás,
középkori építészettörténet

E-mail: admezey@gmail.com

Alice D. Mezey, art historian

Areas of research: protection of historic
monuments, „Bauforschung”, history
of medieval architecture

E-mail: admezey@gmail.com

Kertész Róbert, régész, történész

Kutatási területei:

őskor, középkor és kora újkor

E-mail: kerteszd@djmh.hu

Róbert Kertész, archeologist, historian

Areas of research: prehistory,
middle ages and post-medieval period

E-mail: kerteszd@djmh.hu

Az *Ars Hungarica* idei második számában jelent meg szerzőpárosunk egyikétől egy, a *Lapidarium Hungaricum* készülő Jász-Nagykun-Szolnok megyei kötetének munkaközi bemutatására vállalkozó írás.² Ahhoz kapcsolódóan kaptuk a lehetőséget az azóta előkerült, több szempontból fontosnak tűnő, a maga környezetében unikálisnak számító lelet első közlésére. A síremléktöredék Szolnok városzigei részén, az úgynevezett Vártemplomtól délre, egy lakóház alapozási földmunkái során, több mint húsz évvel ezelőtt került elő, azóta magánkézben őrzik.³

Jóllehet a korábbiakhoz képest a megye területéről egyre több kőfaragványt ismerünk, de azok legtöbbször – országos kitekintésben és művészettörténeti szempontból is – csak nagyon ritkán értékelhető. Ez a terület viszontagságos múltjának akár felszínes ismeretében sem lehet meglepő. Papp Szilárd közelmúltban megjelent, az ország 1480–1515 közötti, a királyi udvarhoz kapcsolódó építkezéseit földolgozó munkájának áttekintő térképén Szolnokot a „mezőváros és egyéb település” kategóriában, egyetlen földolgozásra érdemes lelet vagy objektum nélkül szerepelteti. A kötetben objektummal

is tárgyalt, Szolnokhoz legközelebbi település észak felől Gyöngyös, nyugatról a Csepel-szigeti Keve (Ráckeve), dél felől Szeged, végül kelet felől Várad (Nagyvárad, Oradea, Románia).⁴ Töredékünk a még túlságosan ellentmondásosnak látszó körülmények részleteinek föltárása során akár kulcsszerepet is kaphat a város 15. század végétől a 16. század közepéig tartó időszakának az utóbbi években előtérbe került, árnyaltabb megismerési folyamatában.⁵ A földolgozás jelenlegi stádiumában azonban bármely megállapítás még csak megalapozott kérdés formájában fogalmazható meg (1. és 2. kép).

¹ A cikk első részét – a * jellegű – D. MEZEY Alice, a második részét KERTÉSZ Róbert írta.

² D. MEZEY Alice: A készülő Jász-Nagykun-Szolnok megyei *Lapidarium Hungaricum* kötet előmunkálatairól és eddigi tapasztalatairól. *Ars Hungarica*, 41. 2015. 255–266. Itt, az ismertetés elején köszönöm meg Lővei Pálnak rendkívül értékes és önzetlen segítségét.

³ E lappangó „vörösmárvány” faragvány töredék létre Kertész Róbert, a Damjanich János Múzeum régésze nemrég hívta föl a figyelmemet. A hozzájutás lehetőségének megszervezéséért és számos egyéb segítségéért tartozom neki köszönettel.

⁴ PAPP Szilárd: *A királyi udvar építkezései Magyarországon 1480–1515*. Budapest, Balassi, 2005. Térkép: 298–299.

⁵ Az utóbbi években a szerzőtárs, Kertész Róbert mutatott föl több friss eredményt a város középkori és kora újkorai történetének és topográfájának kutatása során. Megjelent tudományos cikkeinek bibliográfiai adatait lásd az ismertetés további részében.

1. kép. A sírkőtöredék szembenézete.
Szolnok, Vársziget. Fotó: Kozma Károly

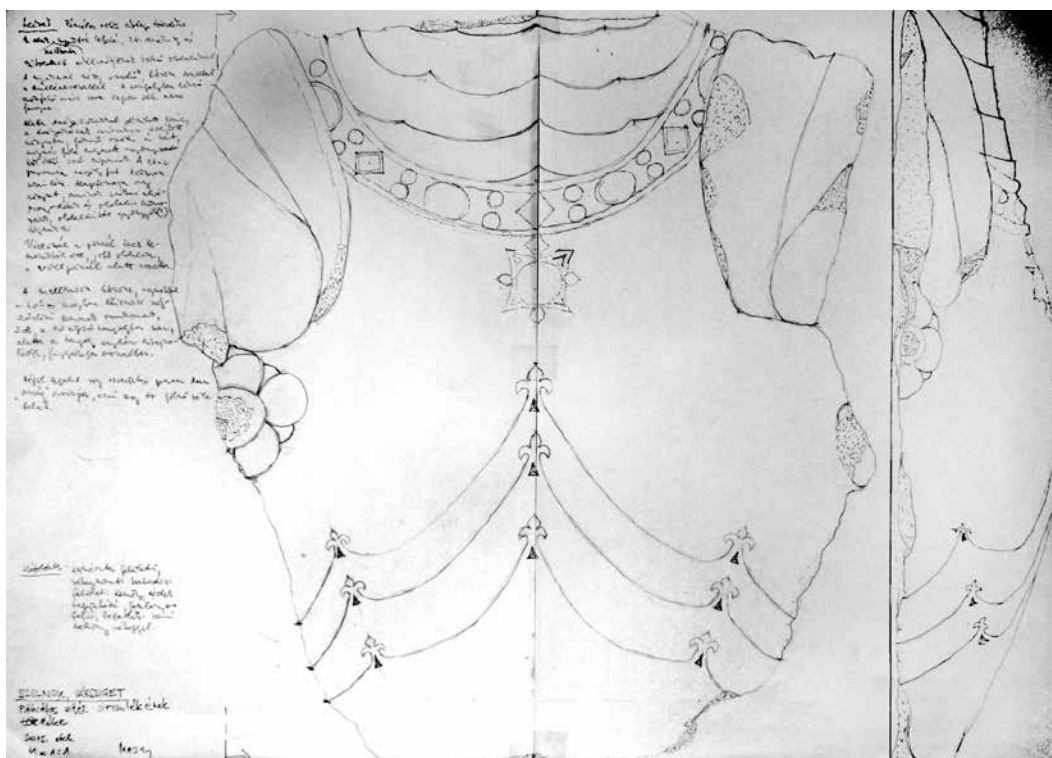
2. kép. A sírkőtöredék oldalnézete.
Szolnok, Vársziget. Fotó: Kozma Károly

A tardosi, tömött vörös mészkő⁶ töredék egy föltételezhetően egész alakos lovagi síremlék figurájának mellkasi része. Magassága ~43 cm, szélessége ~40 cm, vastagsága ~9 cm. Hátsó oldalán a kőanyag szerkezetében kialakult réteg mentén hasadási felület van, s ez rajzolja ki körben a töredék szabálytalan peremét is. A töredék faragott felületén egy lemezes mellvértnek a csak kitapintható derékszegélytől fölfelé a nyaknyílásig terjedő része, fölötté a nyaknyílást kitöltő lemezes nyaki vértész, alatta a vállvért kétoldali belső harmada, valamint a kettő között egy függővel ellátott nyakék majdnem teljes épségben látható. A leírtakon túl a mellvértet viselő alak oldalnézetéből és háttérének felületéből sajnos semmi nyom nem csatlakozik. Magán a faragott kőfelületen igen kemény vízkő- vagy mészrétegnek tűnő, foszlányos lepedék is megfigyelhető.

A mellvért három, függönyíves vonalvezetésű lemezének mindegyike három, liliomos díszítésű csúcsban végződik, a lemezek lágy ívű szélei vékony, igen finom/éles vonalak mentén rajzolódnak ki. A mellvért jobb oldalán, a vállvért alatti szögletben, a kopja rúdjának rögzítésére szolgáló kampó rozettájának csonkja emelkedik ki, a bal oldali szélén egy, a mellvérttel érintkező tárgy (kard?) apró csonkja is kitapintható. A vállvért részletei lágy körvonalai és belső vonalvezetései miatt egészen más hatást keltenek, mint a páncél éles kontúrjai, de túl kevés látszik belőlük ahhoz, hogy bármi biztosat mondhassunk róluk. A vállvért között, a mellvért és a nyakvért határán egy nyakék fekszik. A peremes, szalagszerű ékszer díszítését változtatva csúcsokra állított négyzetes és fekvő ovális foglalatokba ágyazott ékkövek alkotják, amelyeket gyöngypárok választanak el egymástól. Rajta ötvösművű foglaltos, csonka állapotú ékkő függ.

A faragványtöredék alaposabb megismeréséhez az 1:1-es léptékű szerkesztése és lerajzolása további lehetőséget nyújtott. Kiderült, hogy a mellkast takaró mellvért befoglaló formá-

⁶ LÖVEI Pál: A tömött vörös mészkő – „vörös márvány” – a középkori magyarországi művészetben. *Ars Hungarica*, 20. 1992. 3–28.

3. kép. A sírkötörök rajza. Szolnok, Vársziget. Rajz: D. Mezey Alice

jának metszete egy nagy ívű körszelet, amelynek középtengelyében egy alig érzékelhetően kiemelkedő szimmetriatengely is megfigyelhető. A páncélnak ez a része természetesen teljesen szimmetrikus volt, a tengely kiemelése a kőfaragó munkájához is segítségül szolgálhatott. Az egész alak szempontjából jelentősége lehet a vállvért alig érzékelhető, enyhe, minden bizonynyal a testhelyzettel összefüggő aszimmetriájának is, ami arra enged következtetni, hogy az alak jobb kezében valamit, legvalószínűbben egy zászlórudat, de más harci eszközt is tarthatott. Mivel a meglehetősen plasztikusan, ugyanakkor finoman faragott felületen semmiféle kopásnak nincs nyoma, eredeti elhelyezésében leginkább egy szarkofág/tumba, vagy magával a sírgödörrel összefüggő, a padozatból kiemelt, de oldallapok nélküli sír fedőlapjaként is elképzelhető.⁷ Mivel erőszakos roncsolás nyoma nem látszik rajta, a sírfedlapról természetes úton is lehasadhatott, de a másodlagos fölhasználás érdekében történt szándékos lepattintás lehetőségét is számításba kell venni (3. kép).⁸

Arra a kérdésre, hogy a síremlék kit ábrázolt, és mikor készült, a rendelkezésre álló adatok alapján adható válaszok meglehetősen koherenciát mutatnak. Az 1494–1495. évi számadás-

⁷ LÖVEI Pál: *Posuit hoc monumentum pro aeterna memoria. Bevezető fejezetek a Középkori Magyarország síremlékeinek katalógusához*. Akadémiai doktori értekezés. Kézirat. Budapest, 2009. 427. és 435. http://real-d.mtak.hu/381/1/Lovei_Pal1.pdf, letöltés ideje: 2015. november 30.

⁸ A sírfedlap másodlagos fölhasználásának leggyakoribb esete a padlóburkolatba tétel volt, de falazóköként is gyakran sor került rá, különösen olyan, a török által megszállt helyeken, ahol a templomokat dzsámiává alakították át. Ilyenkor az apró, használhatatlannak ítélt töredékdarabokat a sírgödörbe visszatették. Biczó Piroska: A sír föltárása. LÖVEI Pál: *Az Anjou síremlékek újonnan előkerült töredékeiről*. Mindkettő In: *Magyar királyi és főrendi síremlékek. Gótikus baldachinos síremlékek a középkori Magyarországon*. Főszerk. DEÁK Zoltán. Budapest, Urbs, 2004. 38–40. (Biczó P.), 72. (LÖVEI P.).

4. kép. Mislenovics Horváth Márk síremléke (1508). Nagyvázsony

könyvek szerint Külső-Szolnok megyében 1494-ben csak az egri püspökök, Szapolyai nádornak, Kinizsi Pálnak és a kunoknak volt jelentősebb számú, adó alól mentesített portája, amit az a Szerzőtárs által írt részben részletesen kifejtésre került. Ahogy az is, hogy az összeírások idején 1495-ben csáktornyai Ernuszt János neve alatt is jeleznek itt hatvan portát, ami azonos lehet a korábbiakban Pálóciként számon tartott szolnoki birtokrészsel. A birtokrész minden bizonnyal csáktornyai Ernuszt Jánosnak Pálóci Imre lányával, Annával kötött házasságával 1490 körül került Ernuszt-kézbe.⁹ Ennek alapján a síremlék legvalószínűbben az 1483-ban elhunyt

⁹ GERVERS-MOLNÁR Vera: *Sárospataki síremlékek*. Budapest, Akadémiai, 1983. (Művészettörténeti Füzetek, 14.) 20., 23.; PAPP Szilárd: Határtalan történet – két szentség ház a Muraközéből. In: *Építészet a középkori Dél-Magyarországon*. Szerk.

Pálóci Imre lovászmesteré lehetett, hiszen az említett többi birtokos szolnoki temetkezése nem igen kerülhet szóba. Tekintettel Pálóci Anna fiatal korára, készítettője Rozgonyi Dorottyá, az elhunyt özvegye lehetett, aki férje örököséként lányát majdnem húsz évvel élte túl.¹⁰ A föltételezés jogosságát erősíti, hogy a közismert sárospataki Pálóci-sírkő¹¹ mellvérttípusa és lemezformálása, valamivel gyengébb kvalitása ellenére is, a szolnoki szoros párhuzamának tűnik. A két síremlék mellvértjének formai hasonlósága szembetűnő, a különbözőségek a részletek kivitelezésében figyelhetők csak meg. Amíg a szolnoki töredéken a mellvértlemezek ívei, liliomos csúcsaik és a kopjatartó rozettája a részletek igényes kidolgozásával készült, addig a patakin ezek a részletek hozzájuk képest sematikusnak hatnak. Mivel a szolnoki készült korábban, az 1519-es sárospatakihoz a szolnoki esetleg mintaképül szolgálhatott. A két síremlék közötti kvalitásbeli különbségen túl a nyakéknek és a vállvértnek a kortárs síremlékeken¹² megfigyelhető ábrázolásoktól való eltérése a későbbi feldolgozásokban még szerepet kaphat. A síremlék további töredékének/töredékeinek előkerüléséhez a város régészeti kutatásai fontosságának fölismerése, annak hiányában csupán a vak szerencse segíthet hozzá.

A szolnoki síremlék keletkezéstörténete és az Ernuszt–Pálóci-házasság egy beható vizsgálat során talán kapcsolatba hozható olyan köztörténeti eseményekkel is, amelyek az ország biztonsága érdekében, a Dunától keletre eső területek védelmének ügyét, Szolnok stratégiai szerepének fölismerését tételezik föl. Végül, de nem utolsósorban fölmerült az a kérdés is, hogy a kor legmagasabb fokú reprezentációjába illeszkedő igényességgel kivitelezett síremléket Szolnok melyik templomában helyezték el, s hogy a templom közelében állt-e a családnak udvarháza.¹³

*

„Ha léteznek az országban az építészeti emlékekre vonatkozó művészettörténeti vagy műemléki kutatások szempontjából fehér foltok, az Alföld közepén, a Tisza középső folyása mentén fekvő Jász-Nagykun-Szolnok megye területe biztosan közéljük tartozik.”¹⁴ – írta nem is olyan rég szerzőpárosunk egyike. A fenti megállapítás különösen igaz a megyeszékhelyre, Szolnokra, ahol a Damjanich János Múzeum gyűjteményi raktárában őrzött faragott kövek száma

KOLLÁR Tibor. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2010. 123–125. Kiegészítve a Rozgonyi–Pálóci–Ernuszt családok címerével díszített kehellyel, WEHLI Tünde: A három Ernuszt. *BUKSZ*, 24. 2012. 142–151.

¹⁰ Házasságkötésükkel is kapcsolatba szokták hozni azt a kelyhet, amelynek talapzatán a Rozgonyi–Ernuszt–Pálóci családok címere szerepel, s rajta egy váci kanonok 18. századi vésett felirata is látható. A friss lelet fényében a kehelynek a Váci Egyházmegyéhez tartozó Szolnokról (Szolnoki Főesperesség) való származása egyéb körülményekkel együtt még valószínűsíthető lehet. *Hunyadi Mátyás, a király, Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490*. Kiállítási katalógus. Szerk. FARBAKY Péter–SPEKNER Enikő–SZENDE Katalin–VEGH András. Budapest, BTM, 2008. 444.; WEHLI 2012. i. m. (9. jegyzet) 151.

¹¹ Pálóci Imre unokatestvéreinek, István gyermekeinek, Pálóci Anna másod-unokatestvéreinek, Mihálynak és Antalnak síremlékfelirata szerint harminchat évvel később, 1519-ben készült. *Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn, 1458–1541*. Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums, Neue Folge, No. 118. Wien, 1982. Kat.-Nr. 835. (681–683.); GERVERS-MOLNÁR 1983. i. m. (9. jegyzet).

¹² Az 1500-as éveket megelőző és követő két-két évtized számos ismert és földolgozott síremléke közül a bárói rend lovagi síremlékeit vizsgálva Szapolyai Imre (1487) és István (1499) nádorok szepeshelyi, Bátorai István erdélyi vajda (1494) nyírbátori, Horváth Márk (1508) nagyvázszyi (4. kép), Perényi Imre (1519) tóketerebesi, Varkocs Kristóf (1520) késmárki sírkőfedlapjai kerülhetnek szóba. A vállvért formájának meghatározásához a korszak más típusú lovagi ábrázolásainak vizsgálata is szükségessé válhat.

¹³ KERTÉSZ Róbert–KORPÁS Zoltán: A szolnoki vár felépítése 1550–1552-ben és Bernardo Villela de Aldana idekapcsolódó levelei. *Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok megyei múzeumok Évkönyve*, XXII. 2013. 394., 3. kép, 399.

¹⁴ D. MEZEY 2015. i. m. (2. jegyzet) 255.

mindössze öt darabot tesz ki.¹⁵ A Tisza-parti település mintegy ezer évre visszanyúló épített örökségének ismeretében¹⁶ azonban ez a szám irreálisan alacsonynak tűnik. Az okok között első helyen Szolnok viharos múltja áll. Ehhez társul még az ásatások elmaradása, ugyanis a legutóbbi időkig a történelmi belváros területén zajló nagyberuházásokat, lakóházépítéseket szinte alig előzte meg régészeti kutatás.

A fentebb bemutatásra került, pizskei vörösmárványból faragott sírkőtöredék sajnálatos módon ugyanebbe a sorba illeszkedik.¹⁷ A szerencsés véletlennek köszönhetően felfedezett tárgy előkerülési körülményeiről nagyon keveset tudunk, hiszen nem szakember által feltárt, és még csak nem is *in situ*, vagyis eredeti helyén előkerült alkotásról van szó – mint arra majd lentebb kitérünk.¹⁸ A lelet első alkalommal 2012-ben került a szűkebb szakma látókörébe, de csak 2015-ben nyílt lehetőség a dokumentálására és a részletesebb vizsgálatok elvégzésére. Ezt követően kíséreltünk meg választ adni az alábbi kérdésekre: valójában kié lehetett a sír-emlék, és hol állíthatták fel eredetileg?¹⁹

Szolnok késő középkori birtokosai: a Pálóciak

A Pálóciak Zsigmond király uralkodása alatt emelkedtek a bárói méltóságviselők közé.²⁰ A királyi udvar belső köréhez tartoztak, magas állami hivatalokat töltöttek be, és országos méltó-

¹⁵ D. MEZEY 2015. i. m. (2. jegyzet) 262.

¹⁶ KERTÉSZ Róbert–SUDÁR Balázs–BANA Zsolt–KÓMÁR Mihály: Egy elfeledett muszlim imahely: a szolnoki Szulejmán szultán-dzsámi. *Műemlékvédelem*, 56. 2012. 110–125.; KERTÉSZ–KORPÁS i. m. (13. jegyzet) 387–450.; KERTÉSZ Róbert: „... Ódon, tatár korabeli földsáncai folyópartra néznek” – Szolnok ispán föld-fa vára. In: „Carmen miserabile”. A tatárjárás magyarországi emlékei. *Tanulmányok Pálóczi Horváth András 70. születésnapja tiszteletére*. Szerk. ROSTA Szabolcs–V. SZÉKELY György. Kecskemét, Kecskeméti Katona József Múzeum, 2014. 345–384.; Uő: Szolnok az Árpád-korban: tények és eredmények. *Archaeologia – Altum Castrum Online. A Magyar Nemzeti Múzeum visegrádi Mátyás Király Múzeumának középkori régészeti online magazinja*, 2014. 1–44. <http://archeologia.hu/content/archeologia/325/kertes-szolnoki-var.pdf>, letöltés ideje: 2015. november 30.

¹⁷ A faragványtöredék nyersanyaga valójában *tömött vörös mészkőnek* határozható meg. Geológiai forrása a Gerecse-hegységben található, amelyet a középkori napi szóhasználat szerint márványnak neveztek. Két bánya ismert innen: Tardost Imre király, Süttőt pedig Zsigmond király adományozta az esztergomi érsekségnek. A vörösmárvány jól csiszolható kőanyag, amely kiválóan alkalmas a legszínvonalasabb művészi igényű alkotások elkészítéséhez. Magyarországon már az Árpád-kortól alkalmazták. Első korszaka a 12. század utolsó negyedétől a 13. század hetvenes éveig tartott, és az uralkodó körüli szűk kör kiváltságának tűnik. Kisebb szünet után az újabb, eleinte szórványos felhasználása a 14. század közepére keltezhető, de az igazi áttörést az 1360–1380 közötti időszak hozta, amelynek hátterében I. Lajos királyi udvarának a délnémet vidékek művészete, heraldikai reprezentációja felé fordulása állhatott. A vörösmárvány nemcsak a korábbi társadalmi kereteket (a király és a bárók mellett az alacsonyabb rangú nemesek, egyháziak, polgárok) lépte át igen gyorsan, hanem a földrajziak is kitágultak. Lásd BALOGH Jolán: Későrenaissance kőfaragó műhelyek. *Ars Hungarica*, 2. 1974. 27–57; LÖVEI 1992. i. m. (6. jegyzet) 3–28.

¹⁸ A kőfaragómunka jelenleg egy – névtelenségét megőrizni kívánó – magángyűjtő birtokában található, aki szerint a lelet a várszigeten, a Szent István tér 4. szám alatti lakóház mélygarázsának kiásásakor került felszínre 1996-ban, és ezt követően került hozzá.

¹⁹ E helyen is köszönetünket fejezzük ki az anonimitást kérő tulajdonosnak az együttműködéséért, amelynek köszönhetően lehetővé vált a jelen publikáció elkészítése. Bízunk abban, hogy az alkotás belátható időn belül közgyűjteménybe kerül, és mind a szakma, mind pedig az érdeklődő nagyközönség számára megtekinthető lesz.

²⁰ ENGEL Pál: Zsigmond bárói. In: *Művészet Zsigmond király korában 1387–1437*. Szerk. BEKE László–MAROSI Ernő–WEHLI Tünde. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatócsoport, 1987. 114–129., 118., 126.

ságokat nyertek el.²¹ Elsősorban a királyi Magyarország északkeleti részén birtokoltak: Ung, Bereg, Zemplén, Abaúj, Sáros, Borsod, Gömör, Heves megyében, valamint Nyitra és Pozsony megyében.²² Szolnokot pályájuk felfelé ívelő szakaszán, 1437 és 1444 között szerezték meg.²³ Az egész család birtokolta, de megosztottak rajta. 1491-ben Pálóci István özvegye, Perényi Erzsébet beszámol többek között arról, hogy férje még életében bevallást tett az ő részére Patakon húsz, Újhelyen húsz, Szolnokon tizenhat, Pétervásárán öt, Sajószentpéteren tíz, Dédes vár uradalmában tíz jobbágytelekről. E javakról azonban most lemondott, az ezekkel kapcsolatos intézkedéseit (kegyes adományok egyházaknak) pedig visszavonta, és fiaira, Antalra és Mihályra hagyta.²⁴ Ehhez hasonló felosztásra más Pálóci-uradalmak esetében is találunk példát. Így Újhelyet és Patakot 1429. július 29-én Zsigmond király Pálóci Péter fainak: Máténak (†1437, nádor), Györgynek (†1439, esztergomi érsek) és Imrének (†1433, titkos kancellár) adományozta. Máté fiait: Simont (†1459, lovászmester), Jánost (†1461, ajtónállómester), illetőleg Imre fiát: Lászlót (†1470, országbíró) 1453-ban V. László király egy újabb adománylevelében erősítette meg a fenti javak birtokában, amelyek az 1490-es években Simon fia, István (†1491) gyermekeire: Antalra, Mihályra és Katalinra, továbbá János fia, Imre (†1483, lovászmester) özvegyére, Rozgonyi Dorottyára, és Anna (†1494) leányára, csáktornyai Ernuszt János feleségére szálltak.²⁵ 1499-ben azonban a Simon–István-féle ág leszármazottait iktatták be Újhely teljes vára és Sárospatak fele birtokába.²⁶

Okleveles adatok szólnak arról, hogy a családon belüli Pálóci-birtokok időről időre történő újrafelosztása mellett nem voltak ritkák az egyes ágak közötti, generációkon átívelő, olykor erőszakba torkolló konfliktusok sem. Általánosságban kimondható, hogy amennyiben az unokatestvérek nem szerették a közös birtoklást, akkor más-más erődítményt emeltek ugyanabban a városban. Mivel Simon és László viszályban volt egymással, illetőleg az utóbbi már örökölte Patakon a Perényi-kúriát, Simonnak az első tette az volt, hogy 1444-ben a kiürült dominikánus kolostorból erődítményt alakított ki. 1454-ben Simonnak a helmecei udvarbírája tört be Patak városába, amelyet László tartott megszállva, és elfogta egyik jobbágyát.²⁷

Ugyanílyan unokatestvéri szembenállásnak lehetünk tanúi később, István és Imre vonatkozásában. A levéltári források szerint István 1482-ben a saját sárospataki várába hurcolt valakit, a következő évben pedig szintén az ő emberei, akik Helmecei és Pataki várnagyaiként szere-

²¹ NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. Pest, Ráth Mór, 1862. 94–98.; MÁLYUSZ Elemér: *Zsigmond király uralma Magyarországon 1387–1437*. Budapest, Gondolat, 1984. 62., 64–67., 98., 114., 119., 121., 154., 189., 231., 233., 251., 257., 260., 265., 284–285., 291.; BÁRÁNY Attila: Von Rittern zu Magnaten. Aufstieg der Pálóci ins Baronat im spätmittelalterlichen Ungarn. *East Central Europe*, 29/1–2. 2002. 213–221.; BÁRÁNY Attila: *Von Rittern zu Magnaten. Aufstieg ins Baronat im spätmittelalterlichen Ungarn: das Beispiel der Pálóci*. 1–16., 1–8. http://www.academia.edu/3217147/_Von_Rittern_zu_Magnaten._Aufstieg_ins_Baronat_im_sp%C3%A4tmittelalterlichen_Ungarn_da_s_Bei_spiel_der_P%C3%A1l%C3%B3ci_East_Central_Europe_L_Europe_du_Centre-Est_vol._29._part_1-2._2002_213-21, letöltés ideje: 2015. november 30.

²² BÁRÁNY 2002. (pdf) i. m. (21. jegyzet) 8–16. Anhang I–IV.

²³ BÁRÁNY 2002. (pdf) i. m. (21. jegyzet) 13. Anhang III.

²⁴ Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, DL 19723. Az adatot Neumann Tibornak (Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet) köszönjük.

²⁵ GERVERS-MOLNÁR 1983. i. m. (9. jegyzet) 20. A Pálóci-családfára vonatkozóan lásd ENGEL Pál: *Magyar középkori adattár. Magyarország világi archontológiája 1301–1457. Középkori magyar genealógia*. Budapest, 2001. CD-ROM, Pányoki rokonság 1. tábla: Pálóci című családfa.

²⁶ Szűcs Jenő: *A sárospataki vár történetének kezdeteiről*. Előadás. Sárospatak, Rákóczi Múzeum, 1987. (Hangszalagra felvette, és arról leírta: Janó Ákos.) Janó Ákos hagyatékából. Köszönöm Ringer István régésznek, a sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeum igazgatójának, hogy felhívta a figyelmemet a kéziratra.

²⁷ Szűcs 1987. i. m. (26. jegyzet)

pelnek, erőszakoskodtak. 1494-ben újfent a pataki várnagyok hatalmaskodásáról esett szó, mégpedig Újhely környékén. A folyamatot végül az 1499. évi – fentebb már említett – egyezség zárta le: Újhely teljesen, Patak felerészben lett a Simon–István-ág leszármazottaié. Patak városát tehát megosztották, mégpedig felső és alsó részre. Az előbbin Imre özvegye, Rozgonyi Dorottya építtette fel 1500 körül a Begina-házat, ami alapján elképzelhető, hogy a város felső részét a János–Imre-féle ág, míg az alsó részét a Simon–István-ág birtokolta. 1471-ben egy oklevél még a két unokatestvér, István és Imre közös *oppidum*ának nevezte Patakot, amit a következő évben megerősítettek. Ekkor egyetlen szó sem esett a várról, pedig a középkorban ez annyira fontos volt, hogy az szerepelt az első helyen. A várra vonatkozó első adat csak később, 1482-ben tűnt fel, és nagyon valószínű, hogy Istvánhoz köthető a felépítése.²⁸

Külső-Szolnok megye székhelye, Szolnok mezőváros (*oppidum*) a Pálóci családnak nemcsak az egyik legdélebbi birtoka volt,²⁹ hanem az általuk bírt egyik legnagyobb lélekszámú település is egyben. Az utóbbi megállapítást alátámasztó adat a Külső-Szolnok megye 1494. és 1495. évi adóelszámolásait rögzítő úgynevezett Ernuszt-féle királyi számadáskönyvben lelhető fel.³⁰ E két évben a Pálóciak ugyan nem kaptak engedélyt arra, hogy birtokaikról behajtsák az egyforintos adót, ám mivel csáktornyai Ernuszt János beházasodott a Pálóci családba, mindenhol részt kapott az uradalmakból. Emiatt került feltüntetésre Külső-Szolnok megyében az ő kezén hatvan jobbágytelek, ami Szolnokot jelentheti. Egyéb adatok³¹ figyelembevételével valószínűnek tűnik, hogy a hatvan porta alighanem a teljes Tisza-parti mezővárost (és tartozékait?) magában foglalhatta. Ez esetben a Pálóciak által birtokolt települések közül Szolnok portaszámát csupán Munkács (80)³² és Beregszász *civitas* (79)³³ múlná felül.

Szolnok egészen 1526-ig, a Pálóci család férfiágának kihalásáig a tulajdonukban maradt. A várszigeten megtalált sírkőtöredék a 15. század utolsó évtizedeire keltezhető, amikor Szolnok már egy jó ideje a Pálóciaké volt. Bizonyosra vehetjük tehát, hogy a lelet hozzájuk köthető, de hogy pontosan kié lehetett, azt homály fedi. Az utolsó Pálóciak közül Antal (†1526, Zemplén megye ispánja), valamint Mihály (†1519, pohárnokmester, kamarásmester) közös sír- emléke, amelyet Antal készíttetett 1519-ben, Sárospatakon található. Azt, hogy eredetileg hol állt, már nem lehet megállapítani – a gótikus plébániatemplom 1787-ben kezdődő átépítésekor az északi belső falhoz erősítve került felállításra.³⁴ A magas művészi értéket képviselő szolnoki sírkőtöredék az őket közvetlenül megelőző, egymással versengő generációhoz kapcsolható: Mihály és Antal édesapjához, Istvánhoz (†1491), vagy még inkább unokatestvéréhez, Imréhez (†1483). Imre egyedüli testvére, Zsigmond (†1478) szerémi püspök volt, így az ő személye az ábrázolás alapján kizárható.

Egyértelmű bizonyossággal ugyan nem szűkíthető le egyetlen személyre, de mindent egybevetve az a legvalószínűbb, hogy a sír- emlék Pálóci Imrének, Mátyás király lovászmestérének készült, akinek leányát, Annát, Ernuszt János vette el feleségül. Ezt igazolhatja, hogy Ernuszt az 1495. évi adószedés során valószínűleg Szolnok teljes adóját behajtotta, ami egyben

²⁸ Szűcs 1987. i. m. (26. jegyzet)

²⁹ Külső-Szolnok megyében Csánki Dezső még Fejéregyház *oppidum*ot találta a Pálóciak kezén 1447–1448-tól. Lásd Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, I. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1890. 666.

³⁰ Johann Christian ENGEL: *Geschichte des ungrischen Reiches und seiner Nebenländer*, I. Halle, 1797. 131.

³¹ VASS Előd: A szegedi és csongrádi náhije 1548. évi török adóösszeírása. In: *Tanulmányok Csongrád megye történetéből*. Szerk. FARKAS József. Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, 1979. 5–80., 67.

³² BÁRÁNY 2002. (pdf) i. m. (21. jegyzet) 15. Anhang III. ii. Donationes usque vitam.

³³ Lásd az előző jegyzetet.

³⁴ GERVERS-MOLNÁR 1983. i. m. (9. jegyzet) 23.

bizonyítja a Pálóciak ezen ágának vitán felüli kapcsolatát a Tisza-parti településsel. Ennek gyökerei azonban, a Pálóci-birtokok felosztásának ismeretében, visszanyúlhatnak korábbra, legalább az Imre elhunytát megelőző időszakig, sőt még az annál korábbi évtizedekig is. Azonfelül szintén Imre szolnoki eltemetése mellett szól az unokatestvérével, Istvánnal fennálló ellentétük, amit korábban már érintettünk. István, valamint leszármazottai a sárospataki vár földesurai voltak, és ott, Magyarország északkeleti részén koncentrálnak birtokaik szívében építették ki hatalmi centrumukat, ahonnan megpróbálták kiszorítani a család velük rivalizáló másik ágát. Törekvésükben komoly sikereket értek el, mert Imre hiába tartózkodott Mátyás király környezetében, az udvarban, és kapott az uralkodótól tisztségviselői megbízatást, nem született fiúgyermek, 1483-ban pedig elhalálozott. Az ág tehát hanyatlani kezdett, és emiatt eshetett Imre végső nyughelyének meghatározásakor özvegyének a választása – a tulajdonukban lévő települések közül – a jelentősebbek közé tartozó, viszont Pataktól jókora távolságra fekvő Szolnokra.³⁵ Ugyancsak Rozgonyi Dorottya adhatta a megbízást a síremlék elkészítésére.

Szolnok késő középkori topográfiája

A Pálóciak szolnoki jelenlétéről a sírkőtöredék előkerüléséig semmiféle tudomásunk nem volt. A késő középkori mezőváros szerkezetéről nagyon kevés információval rendelkezünk. Az újabb kutatások eredményeképpen mindazonáltal kijelenthető, hogy a 11. századi ispáni földvárát – annak ellenére, hogy a sáncai még 1550-ben is láthatók voltak – a tatárjárást követően felhagyták,³⁶ és a településmag nyugatabbra, a jelenlegi belváros területére helyeződött át.³⁷ Ennek központi részén a vásártér rekonstruálható,³⁸ amit az északnyugat–délkelet irányú országút osztott ketté – hozzávetőlegesen a jelenlegi Kossuth Lajos út nyomvonalával megegyezően.³⁹ A vásártéren két épület létéről rendelkezünk információval: északi részén egy viszonylag nagy méretű, gótikus stílusban épített plébániatemplom állt,⁴⁰ amelynek falazatát kövek alkották, déli feléhez csatlakozóan pedig a társadalmi elit lakóhelye, egy udvarház azonosítható.⁴¹

³⁵ Emellett számolhatunk még a „széttemetkezés” gyakran érvényesülő szokásával is, amelyre különösen jó példaként szolgálnak az olyan családok, amelyek nem az Árpád-kori nemzetségek utódai. Lásd LÓVEI 2009. i. m. (7. jegyzet) 340–343.

³⁶ KERTÉSZ: Szolnok az Árpád-korban... 2014. i. m. (16. jegyzet) 18., 11/1. ábra.

³⁷ KERTÉSZ: Szolnok az Árpád-korban... 2014. i. m. (16. jegyzet) 30., 37.

³⁸ KERTÉSZ Róbert: Fejezetek a török kori Szolnok kutatástörténetéhez és egy újabb azonosított objektum: a vesztőhely. *Szolnoki Tudományos Közlemények*, 16. 2012. 40–64., 52., 10/5. ábra. On-line folyóirat: http://www.szolnok.mtesz.hu/sztk/kulonszamok/2012/cikkek/2012-05-Kertes_Robert_2.pdf, letöltés ideje: 2015. november 30.; Uő: „...Ódon, tatár korabeli földsáncai...” 2014. i. m. (16. jegyzet) 361., 7/4. kép; Uő: Szolnok az Árpád-korban... 2014. i. m. (16. jegyzet) 18., 11/3. ábra.

³⁹ KERTÉSZ 2012. i. m. (38. jegyzet) 52., 10/7. ábra; Uő: „...Ódon, tatár korabeli földsáncai...” 2014. i. m. (16. jegyzet) 361., 7/7. kép; Uő: Szolnok az Árpád-korban... 2014. i. m. (16. jegyzet) 18., 11/4. ábra.

⁴⁰ KERTÉSZ 2012. i. m. (38. jegyzet) 52., 10/5. ábra; Uő: „...Ódon, tatár korabeli földsáncai...” 2014. i. m. (16. jegyzet) 368–370., 7/5. 15–17. kép; Uő: Szolnok az Árpád-korban... 2014. i. m. (16. jegyzet) 18., 11/6. ábra.

⁴¹ A Damjanich uszoda 1948. évi kivitelezési munkálatai során a Kaposvári Gyula által begyűjtött régészeti forrásanyagban számos díszkerámia-töredék, metélt-mázás edények és kályhacsempe-töredék fordulnak elő. Lásd KERTÉSZ 2012. i. m. (38. jegyzet) 52–53., 10/20. ábra; Uő: „...Ódon, tatár korabeli földsáncai...” 2014. i. m. (16. jegyzet) 361., 381., 7/12., 13. kép; Uő: Szolnok az Árpád-korban... 2014. i. m. (16. jegyzet) 18–19., 11/11. ábra.

A vásártéri egyházat gyaníthatóan a Zsigmond korban alapították,⁴² ám 1437–1444 után, amikor a Pálóciak megvetették a lábukat Szolnokon, alkalmasint a kegyúri jogokat is ők gyakorolták. Pálóci Imre lovászmestert minden bizonnyal ebben a gótikus plébániatemplomban helyezhették örök nyugalomra, amely a vásártérre nyíló udvarházuk szomszédságában állt. A piszkei vörösmárvány töredékünk a magyarországi sírművészet legrepresentatívabb típusába, a figurális sírkövek közé tartozik. Szolnokon ugyanakkor a fekvő halott szoboralakjának csupán egyetlen fragmentuma, a mellkasi részlet ismert, amelynek felületére lemezvértet faragtak. Mivel ezen a legelőkelőbbeket megillető alkotáson semmilyen kopásnyomot nem lehet érzékelni, így kijelenthető, hogy magát a sírkőlapot nem építették be az épület padozatába. Mi több, még az sem kizárt, hogy talán az eredeti helyén maradhatott a templom pusztulásáig. Arra a kérdésre azonban nem könnyű választ adni, hogy falba illeszthették, vagy a templom padlóján álló díszes sírláda (*tumba*) tetején fektették. A lelet párhuzamainak ismeretében az utóbbinak nagyobb a valószínűsége. A tumba fedlapján az elhunyt ravatalon fekvő alakját mintázták meg páncélban, karddal és zászlóval, feje alatt párnával, míg lába egy legyőzött oroszlánon pihen.

Az oszmánok ugyan 1552-ben elfoglalták Szolnokot, de a Zsigmond kori egyház a keresztény magyarok használatában maradt, és egészen a 16. század kilencvenes éveinek közepéig működhetett. A plébániatemplom belső terének messze a legjelentősebb művészeti emléke, a kora reneszánsz sírkő eddig az időpontig még vélhetően épen maradhatott. A templom elbontását követően, köveinek másodlagos felhasználásával emelték a Bektas pasa dzsámit.⁴³ A Pálóci-síremlék is gyaníthatóan ennek a folyamatnak eshetett áldozatul. A sírlapot valószínűleg átszállították a várba, majd leválasztották róla a féldomborművű szoboralakot. Míg a figura kisebb-nagyobb darabokra szétesett töredékei bizonyára egy kivitelezés alatt álló épület alapozásába kerülhettek, addig a lecsupaszított kőlapot beépíthették a padozatba. Ugyancsak a vásártéri templomhoz köthető az a gótikus mérműtöredék is, amely – a sírkő maradványával megegyezően – a várbelső területén került elő, és jelenleg a Damjanich János Múzeum gyűjteményi raktárában található. A sírkőtöredéket magában foglaló, a 16–17. század fordulója körül emelt építményről azonban vajmi keveset tudunk: csupán annyi bizonyos, hogy szilárd falazata volt, és valamikor később (leginkább a török kor lezárulásakor, 1685-ben) elpusztult.⁴⁴ Ezzel magyarázható, hogy 1996-ban az alapozásba került késő középkori faragványtöredéket mélyen a felszín alól, eredeti helyétől jókora távolságra, a várszigeten hozta felszínre az ásó.

⁴² KERTÉSZ: Szolnok az Árpád-korban... 2014. i. m. (16. jegyzet) 18.

⁴³ KERTÉSZ: „...Ódon, tatár korabeli földsáncai...” 2014. i. m. (16. jegyzet) 370–371.

⁴⁴ Georg Hoefnagel Szolnokot ábrázoló vedutája (1617) alapján a palánkvárnak ezen a részén egy kupolás török fürdő hajdani létét feltételezhetjük. Lásd KERTÉSZ Róbert–BANA Zsolt: Régészeti kalandozások a város múltjában (11–18. század). In: *Szolnok könyve. Fejezetek a város történelméből*. Szerk. M. ROMÁN Béla–PÓKÁSZ Endre–SZUTORISZ–SZÜGYI Csongor–TAPASZTÓ Ildikó–V. SZÁSZ József. Szolnok, Szolnok Megye Jogú Város Önkormányzata, 2010. 60–86., 73.; KERTÉSZ–SUDÁR–BANA–KÓMÁR 2012. i. m. (16. jegyzet) 111., 1/2. kép.

Alice D. Mezey–Róbert Kertész

Fragment of an Armored Knight's Tombstone from Szolnok (around 1500)

The paper publishes an important archeological find from around 1500, a fragment of a carved red marble (geologically polished hard red limestone) knight tombstone. The high quality fragment was found in Szolnok Vársziget (the place of the medieval fortification), south from the former church, during foundation works for a dwelling house about twenty years ago. The find is in private property. No other late medieval tomb of the kind was known before from this part of Hungary. The fragment shows the bust of a presumably full length knightly tombstone.

The paper describes the fragment, brings analogies, and tries to answer the questions: whose was the tombstone and where it was originally standing? Until 1526 Szolnok was in the property of the Pálóci family, thus the monument might have been put up for *Agazonum regalium magister* Imre Pálóci (†1483). We have limited information about Szolnok's late medieval structure, but presumably the tombstone was standing in the parish church. When in 1552 Szolnok was occupied by the Ottomans this church was still used by the Christians for a while. Later the Bektas Pasha mosque was built using the stones of the parish church and it was probably during this construction that the tomb stone was removed from its original location and also used as building material.